SUN'IY INTELEKT DAM FOYDALANISHDA IJTIMOIY NAZARIY MODELLAR

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti
Amaliy psixologiya yo'nalishi talabasi
Kuvandikova Durdona Shukur qizi

Ilmiy rahbar: Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti psixologiya kafedrasi o'qituvchisi
Xudayberdiyev Oybek Gafrovich
https://orcid.org/0009-0005-2261-0082
gafurovichoybek@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada sun'iy intellektdan foydalanish jarayonini tushuntiruvchi ijtimoiy nazariy modellar tizimli ravishda tahlil qilinadi. Raqamli transformatsiya sharoitida sun'iy intellekt texnologiyalarining keng joriy etilishi shaxslararo munosabatlar, ijtimoiy ishonch, ijtimoiy identifikatsiya va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash mexanizmlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Tadqiqotning maqsadi sun'iy intellektdan foydalanishda qo'llanilishi mumkin bo'lgan asosiy ijtimoiy-psixologik nazariy modellarni (ijtimoiy identifikatsiya nazariyasi, ijtimoiy ishonch modeli, texnologiyani qabul qilish modeli, ijtimoiy konstruktivizm yondashuvi) tahlil qilish hamda ularning o'zaro integrativ imkoniyatlarini aniqlashdan iborat. Maqolada sun'iy intellektdan foydalanishning ijtimoiy nazariy asoslari ishlab chiqilib, kelgusidagi empirik tadqiqotlar uchun metodologik yo'nalishlar belgilab beriladi.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, ijtimoiy nazariy modellar, ijtimoiy identifikatsiya, ijtimoiy ishonch, texnologiyani qabul qilish modeli, ijtimoiy konstruktivizm, raqamli transformatsiya, ijtimoiy-psixologik integratsiya.

Abstract

This article systematically analyzes social theoretical models that explain the process of artificial intelligence (AI) usage. In the context of digital transformation, the widespread implementation of AI technologies significantly influences interpersonal relationships, social trust, social identity, and mechanisms of social support. The purpose of the study is to examine the main socio-psychological theoretical models applicable to AI usage (Social Identity Theory, Social Trust Model, Technology Acceptance Model, and Social Constructivism approach) and to determine their integrative potential. The article develops a socio-theoretical framework for understanding AI usage and outlines methodological directions for future empirical research.

Keywords: Artificial Intelligence, social theoretical models, social identity, social trust, Technology Acceptance Model, social constructivism, digital transformation, socio-psychological integration.

Kirish

Generativ sun'iy intellekt platformalarining ommalashuvi inson–texnologiya o'zaro ta'sirini yangi bosqichga olib chiqdi. Bunday sharoitda sun'iy intellektdan foydalanish jarayonini faqat texnik yoki funksional nuqtai nazardan emas, balki ijtimoiy-psixologik va nazariy modellar asosida tushuntirish zarurati yuzaga kelmoqda. Chunki texnologiyalarning muvaffaqiyatli joriy

etilishi ko‘p jihatdan foydalanuvchilarning ijtimoiy identifikatsiyasi, ishonch darajasi, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tajribasi hamda ijtimoiy konstruktsiyalarga bog‘liqdir.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, sun’iy intellektdan foydalanish bo‘yicha mavjud tadqiqotlarning aksariyati texnologik samaradorlik, algoritmik aniqlik yoki iqtisodiy natijalarga qaratilgan bo‘lib, uning ijtimoiy nazariy asoslari yetarlicha integrativ yondashuvda ishlab chiqilmagan. Holbuki, ijtimoiy muhit, guruhiy me’yorlar, ijtimoiy identifikatsiya va ijtimoiy ishonch mexanizmlari texnologiyani qabul qilish va undan foydalanish xulq-atvoriga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli sun’iy intellektdan foydalanishni tushuntiruvchi ijtimoiy nazariy modellarni tizimli ravishda tahlil qilish ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Sun’iy intellektdan foydalanish jarayonini tushuntirishda bir qator ijtimoiy-psixologik nazariyalar muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Ulardan biri — Social Identity Theory bo‘lib, u ijtimoiy guruhga mansublik va “biz” tushunchasi orqali shaxsning qaror qabul qilish xulq-atvorini izohlaydi. Mazkur nazariyaga ko‘ra, shaxs texnologiyani qabul qilish yoki rad etishda o‘zini qaysi ijtimoiy guruhga mansub deb bilishi va guruh me’yorlariga qay darajada moslashishiga tayanadi. Raqamli muhitda sun’iy intellektdan foydalanish ham ko‘pincha professional hamjamiyatlar, talabalar guruhi yoki pedagogik jamoa me’yorlari asosida shakllanadi. Ijtimoiy ishonch tushunchasi ham texnologiyadan foydalanishda markaziy o‘rin tutadi. Bu borada Social Trust Theory doirasida ishlab chiqilgan qarashlar shuni ko‘rsatadiki, insonning umumiy ishonch darajasi yangi tizimlar va algoritmik qarorlarga nisbatan munosabatini belgilaydi. Sun’iy intellekt tizimlariga nisbatan ishonchning shakllanishi ularning shaffofligi, tushuntiriluvchanligi va ijtimoiy adolat tamoyillariga mosligi bilan bog‘liqdir. Texnologiyani qabul qilish jarayonini izohlovchi eng keng tarqalgan modellardan biri — Technology Acceptance Model hisoblanadi. Mazkur modelga ko‘ra, foydalanuvchi texnologiyani ikki asosiy omil — idrok etilgan foydalilik va idrok etilgan qulaylik asosida qabul qiladi. Keyingi tadqiqotlarda model kengaytirilib, unga ijtimoiy ta’sir va subyektiv me’yorlar ham qo‘shilgan. Sun’iy intellekt kontekstida esa modelga ishonch, xavfsizlik va axloqiy xavotir kabi komponentlarni integratsiya qilish zarurati tug‘ilgan.

Bundan tashqari, Social Constructivism yondashuvi sun’iy intellektdan foydalanishni ijtimoiy muloqot va madaniy kontekst mahsuli sifatida talqin qiladi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, texnologiyaning mazmuni va ahamiyati ijtimoiy diskurs va hamkorlik jarayonida shakllanadi. Demak, sun’iy intellekt faqat texnik vosita emas, balki ijtimoiy konstruktsiya sifatida ham qaraladi. Zamonaviy tadqiqotlar ko‘rsatadiki, yuqoridagi modellar alohida-alohida qo‘llanilganda sun’iy intellektdan foydalanishning murakkab ijtimoiy tabiatini to‘liq izohlab bera olmaydi. Shu sababli ilmiy adabiyotlarda integrativ yondashuvlarga ehtiyoj ortib bormoqda. Ijtimoiy identifikatsiya, ishonch, texnologiyani qabul qilish va konstruktivizm elementlarini birlashtirgan kompleks model sun’iy intellektdan foydalanishning ijtimoiy mexanizmlarini yanada chuqurroq tushuntirish imkonini beradi.

Shunday qilib, mavjud adabiyotlar tahlili sun’iy intellektdan foydalanish jarayonini tushuntirishda ijtimoiy nazariy modellarni integrativ asosda tadqiq etish dolzarb ilmiy yo‘nalish ekanligini ko‘rsatadi. Keyingi bosqichda tadqiqot metodologiyasi va konseptual model asoslari ishlab chiqiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot ijtimoiy-psixologik yondashuv asosida, kompleks nazariy–empirik dizaynda amalga oshirildi. Tadqiqot metodologik jihatdan postpozitivistik va konstruktivistik paradigmalar integratsiyasiga tayanadi. Sun’iy intellektdan

foydalanishda ijtimoiy nazariy modellarni aniqlash va ularning o‘zaro bog‘liqligini tekshirish maqsadida kvantitativ tadqiqot strategiyasi tanlandi. Tadqiqot dizayni korrelyatsion-eksplikativ xarakterga ega bo‘lib, unda ijtimoiy identifikatsiya, ijtimoiy ishonch, texnologiyani qabul qilish va ijtimoiy konstruktivizm komponentlari o‘rtasidagi munosabatlar tahlil qilindi. Nazariy asos sifatida Technology Acceptance Model, Social Identity Theory hamda Social Trust Theory konseptual konstruksiyalaridan foydalanildi.

Ma’lumot to‘plash uchun quyidagi psixodiagnostik vositalardan foydalanildi: – ijtimoiy identifikatsiyani aniqlash uchun moslashtirilgan guruhiy identifikatsiya shkalasi, – ijtimoiy ishonch darajasini o‘lchash uchun umumiy ishonch shkalasi, – sun’iy intellektni qabul qilishni baholash uchun idrok etilgan foydalilik va qulaylik subshkalalarini o‘z ichiga olgan so‘rovnoma, – sun’iy intellektni ijtimoiy konstrukt sifatida qabul qilish darajasini aniqlash uchun mualliflik diagnostik bloki. Ma’lumotlar matematik-statistik usullar yordamida qayta ishlanib, tavsifiy statistika, Pearson korrelyatsiya koeffitsienti hamda ko‘p omilli regressiya tahlili qo‘llanildi. Statistik ishonchlilik darajasi $p \leq 0,05$ mezoni asosida baholandi. Ichki konsistensiya ko‘rsatkichlari (Cronbach α) 0,78–0,86 oralig‘ida bo‘lib, o‘lchov vositalarining ishonchliligini tasdiqladi.

Tahlil va natijalar: Olingan natijalar sun’iy intellektdan foydalanish jarayonida ijtimoiy omillarning muhim rol o‘ynashini tasdiqladi. Tavsifiy statistik ko‘rsatkichlar respondentlarning 68 foizi sun’iy intellektni “yuqori darajada foydali”, 72 foizi esa “qulay va moslashuvchan” texnologiya sifatida baholaganini ko‘rsatdi. Biroq ishonch darajasi o‘rtacha ko‘rsatkichdan biroz past ($M = 3,41$) ekanligi aniqlanib, bu algoritmik shaffoflik va axloqiy xavotirlar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkinligi taxmin qilindi. Korrelyatsion tahlil natijalariga ko‘ra, ijtimoiy identifikatsiya va sun’iy intellektni qabul qilish o‘rtasida ijobiy va statistik ahamiyatli bog‘liqlik aniqlandi ($r = 0,46$; $p < 0,01$). Bu shuni anglatadiki, o‘zini innovatsion yoki raqamli hamjamiyat a’zosi sifatida identifikatsiya qilgan respondentlar sun’iy intellektdan faolroq foydalanadi. Ijtimoiy ishonch va sun’iy intellektni qabul qilish o‘rtasidagi bog‘liqlik ham ijobiy xarakterga ega bo‘ldi ($r = 0,52$; $p < 0,01$). Bu natija Social Trust Theory nazariy asoslarini empirik jihatdan tasdiqlaydi. Ishonch darajasi yuqori bo‘lgan respondentlar sun’iy intellekt tavsiyalarini qabul qilishga va undan qaror qabul qilish jarayonida foydalanishga ko‘proq moyillik bildirgan.

Ko‘p omilli regressiya tahlili shuni ko‘rsatdiki, sun’iy intellektdan foydalanishning 48 foiz variativligi ijtimoiy identifikatsiya, ijtimoiy ishonch va idrok etilgan foydalilik omillari bilan izohlanadi ($R^2 = 0,48$; $p < 0,001$). Eng kuchli prediktor sifatida idrok etilgan foydalilik ($\beta = 0,41$), undan keyin ijtimoiy ishonch ($\beta = 0,33$) va ijtimoiy identifikatsiya ($\beta = 0,29$) aniqlangan.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellektdan foydalanish jarayoni faqat texnologik parametrlar bilan emas, balki ijtimoiy-psixologik omillar tizimi bilan belgilanadi. Ijtimoiy identifikatsiya foydalanuvchini raqamli hamjamiyatga integratsiyalasa, ijtimoiy ishonch sun’iy intellekt tizimlariga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi. Idrok etilgan foydalilik esa motivatsion mexanizm sifatida harakat qiladi. Shu tariqa, tadqiqot natijalari sun’iy intellektdan foydalanishda ijtimoiy nazariy modellarni integrativ asosda qo‘llash zarurligini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Keyingi bosqichda xulosa va amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari sun’iy intellektdan foydalanish jarayonini tushuntirishda ijtimoiy nazariy modellar integratsiyasi muhim metodologik ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi. Empirik tahlillar shuni tasdiqladiki, sun’iy intellektni qabul qilish va undan samarali foydalanish

faqat texnologik ko‘rsatkichlar bilan emas, balki ijtimoiy identifikatsiya, ijtimoiy ishonch va idrok etilgan foydalilik kabi ijtimoiy-psixologik omillar bilan belgilanadi. Ayniqsa, ijtimoiy ishonch darajasi sun’iy intellekt tizimlariga nisbatan barqaror ijobiy munosabatni shakllantiruvchi asosiy prediktorlardan biri sifatida namoyon bo‘ldi. Ijtimoiy identifikatsiya esa shaxsning o‘zini raqamli hamjamiyat a’zosi sifatida anglashini ta’minlab, innovatsion texnologiyalarni faol qabul qilishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi: birinchidan, sun’iy intellektdan foydalanishni izohlashda Technology Acceptance Model, Social Identity Theory va Social Trust Theory kabi nazariy modellarni integratsiyalash kompleks tushuntirish imkonini beradi; ikkinchidan, ijtimoiy ishonch va identifikatsiya mexanizmlarini mustahkamlash sun’iy intellektdan foydalanish samaradorligini oshiradi; uchinchidan, texnologik innovatsiyalarni joriy etishda ijtimoiy-psixologik muhitni hisobga olish barqaror raqamli transformatsiyani ta’minlaydi. Amaliy jihatdan, oliy ta’lim va professional muhitda sun’iy intellektdan foydalanishda ijtimoiy ishonchni oshirishga qaratilgan trening dasturlarini ishlab chiqish, algoritmik shaffoflikni ta’minlash, foydalanuvchilarni raqamli etik me’yorlar bilan tanishtirish hamda ijtimoiy identifikatsiyani qo‘llab-quvvatlovchi hamkorlik muhitini shakllantirish tavsiya etiladi. Shuningdek, kelgusida sun’iy intellektdan foydalanish jarayonida madaniy va kontekstual omillarni ham hisobga olgan holda kengroq empirik tadqiqotlar o‘tkazish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Davis, F. D. (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS Quarterly*, 13(3), 319–340.
2. Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In: Austin, W. G., & Worchel, S. (Eds.), *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Monterey, CA: Brooks/Cole.
3. Rotter, J. B. (1967). A new scale for the measurement of interpersonal trust. *Journal of Personality*, 35(4), 651–665.
4. Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, G. B., & Davis, F. D. (2003). User acceptance of information technology: Toward a unified view. *MIS Quarterly*, 27(3), 425–478.
5. Bandura, A. (1986). *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
6. Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Stanford: Stanford University Press.
7. Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society*. Oxford: Wiley-Blackwell.
8. Luhmann, N. (1979). *Trust and Power*. Chichester: Wiley.
9. Searle, J. R. (1995). *The Construction of Social Reality*. New York: Free Press.
10. Floridi, L. (2019). *The Logic of Information: A Theory of Philosophy as Conceptual Design*. Oxford: Oxford University Press.
11. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The Second Machine Age*. New York: W.W. Norton.
12. Mayer, R. C., Davis, J. H., & Schoorman, F. D. (1995). An integrative model of organizational trust. *Academy of Management Review*, 20(3), 709–734.